

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Gerhard von Rad, Theologie des Alten Testaments. Band II. Kaiser Verlag, München 1960. Σελ. 458.

Ἐν τῷ βιβλιογραφικῷ δελτίῳ τοῦ ΚΗ' τόμου (1957 σελ. 602-4.) τῆς «Θεολογίας» εἶχομεν παρουσιάσει τὸν Α' τόμον τῆς ρηξικελεύθου «Θεολογίας τῆς Π.Δ.» τοῦ ἐπιφανοῦς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Χαϊδελβέργης καθηγητοῦ τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Δ. κ. G. von Rad, ἥτις, ὡς ἐλέχθη ἤδη τότε καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ παρόντος, ἐστὶ σπουδαιότερου Β' τόμου, δυνάμεθα νὰ τὸ ἐπαναλάβωμεν, ἀποτελεῖ πράγματι τὴν σοβαρωτέραν ἀπόπειραν τῆς ἀναπροσαρμογῆς τῆς «Θεολογίας τῆς Π.Δ.» πρὸς τε τὰ πορίσματα τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Δ. καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς «ἱστορίας τῆς σωτηρίας» (Heilsgeschichte), ἐντὸς τῶν πλαισίων τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν. Ὁ σ. συνδυάζων τὴν παραδοσιοιστορικὴν (Traditionsgeschichte) μέθοδον μετὰ τῆς μορφοιστορικῆς (formgeschichtliche) καὶ λατρευτοιστορικῆς (kultgeschichtliche) καὶ λαμβάνων ὡς ἀφετηρίαν τῆς ἐκθέσεώς του ὀρισμένα θεμελιώδη ἄρθρα πίστεως τοῦ Ἰσραὴλ συναφασμένα μετὰ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ καὶ ἀποτελοῦντα οἰοεὶ τὸν καταστατικὸν χάρτην αὐτοῦ, ἀφ' οὗ ἐν τῷ Α' τόμῳ παρέσχε «σύνοψιν τῆς ἱστορίας τῆς πίστεως τοῦ Ἰαβὲ καὶ τῶν ἱερῶν θεσμῶν τοῦ Ἰσραὴλ» καὶ ἐξέθεσε τὴν Θεολογίαν τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων τοῦ λαοῦ τούτου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς λεγομένης Ἐξατεύχου, ἔρχεται νὰ ἀσχοληθῇ ἐν τῷ παρόντι Β' τόμῳ περὶ τὴν «Θεολογίαν τῶν προφητικῶν παραδόσεων τοῦ Ἰσραὴλ», τοῦ κολοφῶνος τούτου τῆς Ἐρησκείας τῆς Π.Δ. Ὁ τόμος οὗτος ἀπαρτίζεται ἐκ τριῶν κυρίως μερῶν. Ἐν τῷ π ρ ὶ τ ῳ τούτων ἐξετάζονται ἡ προϊστορία τῆς προφητικῆς κινήσεως, ἡ προκλασσικὴ προφητεία, αἱ παραδόσεις τῶν προφητῶν μέχρι τῆς καταγραφῆς αὐτῶν, ἡ κλήσις καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν ἀποδοχὴ τῶν θείων ἀποκαλύψεων, ἡ ἐλευθερία τῶν προφητῶν, ἡ περὶ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ προφητικὴ ἀντίληψις καὶ αἱ παραστάσεις τοῦ Ἰσραὴλ περὶ χρόνου καὶ ἱστορίας, ὡς καὶ ἡ προφητικὴ ἐσχατολογία (σ. 17-138). Ἐν τῷ δ ε υ τ ῳ κυρίως μέρει γίνεται λόγος περὶ τοῦ προφητικοῦ κηρύγματος τοῦ Ἀμώς καὶ τοῦ Ὡσή, τοῦ Ἡσαΐου, τοῦ Μιχαίου, τοῦ Ναούμ, τοῦ Ἀββακούμ, τοῦ Σοφοκίου, τοῦ Ἰερεμίου, τοῦ Ἰεζεκιήλ, τοῦ Δευτεροησαίου καὶ τοῦ ὑπὸ τῶν προφητῶν τούτων προσκομιζομένου νέου, ἐστὶ δὲ περὶ Τριτοησαίου, Ἀγγαίου, Ζαχαρίου, Μαλαχίου, Ἰωνᾶ, Δανιὴλ καὶ περὶ Ἀποκαλυπτικῆς (σ. 139-328).

Ἐν δὲ τῷ τ ρ ῖ τ ῳ κυρίως μέρει, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ ἀποκορύφωμα οὐ μόνον τοῦ παρόντος τόμου, ἀλλὰ καὶ ὅλου τοῦ σπουδαίου τούτου ἔργου, συσχετίζεται διὰ μακρῶν ἡ Π. Διαθήκη πρὸς τὴν Καινὴν καὶ ἐξετάζεται μετὰ πάσης ἐμβριθείας ἅμα καὶ εὐλαβείας καὶ παρηρησίας τὸ σπουδαιότατον καὶ ἐπικαιρότατον θέμα τῆς κατανοήσεως τῆς πρῶτης ὑπὸ τὸ φῶς τῆς δευτέρας, ὡς τῆς πληρώσεως τῆς ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ θείας ἐπαγγελίας, καὶ δὴ καὶ τῆς κατανοήσεως τοῦ νόμου τῆς Π.Δ. ὡς παιδαγωγοῦ εἰς Χριστὸν (σελ. 329-424). Τὸ βιβλίον κατακλείεται διὰ πινάκων τῶν ἐν αὐτῷ χρησιμοποιουμένων βιβλικῶν χωρίων καὶ ἐβρ. λέξεων, ὡς καὶ εὐρετηρίου πραγμάτων. Καὶ ἐν τῷ Β' τούτῳ τόμῳ, ὅστις ἀποτελεῖ ἀποθησαύρισμα καὶ μνημεῖον σοφίας σχετιζομένης πρὸς τε τὴν Η. καὶ τὴν Κ. Διαθήκην καὶ διασταυροῦται ἡ βιβλικὴ Θεολογία τῆς Π.Δ. οὐ μόνον πρὸς τὴν Εἰσαγωγὴν καὶ τὴν ἐρμηνείαν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν καθ' ὅλου ἐπιστήμην τῆς Κ.Δ. ἐν τῇς πρῶτοις κατέχει καὶ ἐπωφελεῖται ἅριστα ὁ σοφὸς συγγραφεὺς, χωρὶς νὰ θεωρῇ τὸ ἔργον τοῦτο ὡς πλήρη «Θεολογίαν τῆς Π. Διαθήκης», ἣν νομίζει διατελοῦσαν εἰσέτι ἐν τῷ γίνεσθαι. Ἄν κρίνομεν ἐκ τῆς ὑποδοχῆς, ἣς ἔτυχεν ὁ Α' τόμος τοῦ βιβλίου τούτου, ὑποδοχῆς λίαν ἐπισημαστικῆς καὶ ἐνθαρρυντικῆς παρὰ τῇ μεγάλῃ πλειονοψηφίᾳ τῶν μελετητῶν καὶ ἐρευνητῶν τῆς Π. Διαθήκης ἐν τε

τῇ Γερμανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, κριτικῆς δὲ παρὰ τοῖς ἀδιαλλάκτοις θιασώτοις τῆς λεγομένης ἱστορικῆς καὶ κριτικῆς μεθόδου, μάλιστα δὲ παρὰ τοῖς κ. κ. Hempel, Hesse, Maag κ.ἀ., εἰς τὰς παρατηρήσεις τῶν ὁποίων ἀπαντᾷ ἔν τε τῷ προλόγῳ καὶ τῇ περαιτέρῳ ἐπεξεργασίᾳ τῆς ἔλης αὐτοῦ, δὲν δικαιούμεθα νὰ συναντήσωμεν εἰ μὴ παρομοίαν στάσιν καὶ ἔναντι τοῦ Β' τόμου. Παρὰ πᾶσαν ὅμως δικαίαν ἢ ἀδικον ἐπιφύλαξιν τῆς κριτικῆς καὶ παρὰ τὰς ἐπιφυλάξεις, ἃς εἶναι δυνατὸν καὶ ἐπόμενον νὰ ἔχη, ὡς πρὸς τινὰς προϋποθέσεις καὶ ἰσχυρισμοὺς τοῦ συγγραφέως, ὁ ὀρθόδοξος θεολόγος, ὀφείλει οὗτος, τοῦλάχιστον ὁ εἰδικός, νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν μεγάλην ἐπιστημονικὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου ἀνδρός, συνδυάζοντος θεολογικὴν σοφίαν, κατοχὴν τῶν ζητημάτων τῆς Π. Διαθήκης καὶ τοῦ πνεύματος αὐτῆς, θεοσέβειαν καὶ νηφαλιότητα κρίσεως, ἱκανοποιοῦσαν ἔν πολλοῖς τὸν ὀρθόδοξον ἐρμηνευτὴν τῆς Π. Δ.

Π. Ι. ΜΙΠΑΤΣΙΩΤΗΣ

W. Michaelis Einleitung in das N. Testament. Ergänzungsheft zur 3. Auflage. 1961. Berchthold Haller, Verlag, Bern. 1961 S. 48.

Ἐξαντληθείσης ἐντὸς βραχέος διαστήματος (6 ἐτῶν) καὶ τῆς ἐκ σελ. 402 δευτέρας ἐκδόσεως τῆς λαμπρᾶς «Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Κ. Διαθήκην» τοῦ ἐγκρίτου ἔν τῳ Πανεπιστημίῳ τῆς Βέρνης καθηγητοῦ κ. Michalis, τὴν ὁποίαν ἐβιβλιογραφήσαμεν ἔν τῃ «Θεολογία» τοῦ ἔτους 1955 (σελ. 477-9), ἐξεδόθη αὕτη πρό τινος καὶ εἰς γ' ἔκδοσιν ἀμετάβλητος μὲν, ἀλλὰ μετὰ τῶν ἔν τῳ παρόντι χωριστῶ συμπληρωματικῶ τεύχει ἀπαραιτήτων προσθηκῶν. Εὐχόμεθα νὰ ἴδωμεν καὶ δ' ἔκδοσιν τῆς Εἰσαγωγῆς ταύτης, συνδυαζούσης ἐπιστημονικὴν ἐμβρίθειαν καὶ ἐνημερότητα μετὰ συντηρητικότητος ἀξιαγάστου καὶ εἰς ρωμαιοκαθολικοὺς καὶ ὀρθοδόξους θεολόγους.

Π. Ι. Μ.

Paul Evdokimov, L' Orthodoxie. Delachaux et Niestlé, Neuchatel-Paris. 1960. Σελ. 352.

Ἡ Ὁρθοδοξία προκαλεῖ σήμερον, εἴπερ ποτέ, τὸ διαφέρειν οὐ μόνον τοῦ προτεσταντικοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ κόσμου, ὡς ἀποδεικνύει, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ τὸ πλῆθος τῶν περὶ αὐτῆς δημοσιευομένων ἐργασιῶν, καὶ εὐλογον εἶναι νὰ μὴ ἀφήνῃ τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἀσυγκίνητον τὴν Ὁρθόδοξον Θεολογίαν, ὑποχρεωμένην νὰ ἀνταποκρίνηται πλήρως εἰς τὸ διαφέρειν τοῦτο. Συγχρονισμένην εἰκόνα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας περιέχουσι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἐκτὸς τῶν Ἐγχειριδίων Ὁρθοδόξου Συμβολικῆς (πρὸ παντὸς τοῦ Χρ. Ἀνδρούτσου), αἱ περισπούδαστοι μονογραφαίαι τοῦ Στεφ. Zankow (Orthodoxes Christentum des Ostens, γερμανιστὶ 1928, καὶ ἀγγλιστὶ 1936), τοῦ Σεργ. Boulgakoff (L' Orthodoxie 1932 καὶ ἀγγλ. 1935) καὶ τοῦ V. Losskij (Sur la Théologie mystique de l' Église d' Orient, 1944), εἰς ἃ ἔρχεται νὰ προστεθῇ τὸ μετὰ χεῖρας ἀξιόλογον ἔργον τοῦ γνωστοῦ ρώσου θεολόγου τῶν Παρισίων κ. Παύλου Evdokimov, τὸ περιληφθὲν εἰς τὴν σειρὰν τῆς ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ γαλλοελβετικοῦ οἴκου Delachaux et Niestlé ἐκδομένης «Θεολογικῆς Βιβλιοθήκης». Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖται ἐκ μακρᾶς ἱστορικῆς εἰσαγωγῆς καὶ πέντε μερῶν. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ (σ. 7-40) προτάσσονται αἱ ἀπαραίτητοι εἰς τὴν κατανόησιν τῆς Ὁρθοδοξίας προϋποθέσεις. Ἐν τῳ α' μέρει ἀναπτύσσεται κατὰ πλάτος ἡ ὀρθόδοξος ἀνθρωπολογία ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διδασκαλίας τῆς Βίβλου καὶ τῶν πατέρων καὶ τῆς ἀσκητικῆς πείρας, ὅπου κορυφούται ἡ περὶ ἀνθρώπου ὀρθόδοξος ἀντίληψις (σ. 47-122). Ἐν τῳ β' μέρει ἐκτίθεται ἡ ἐκκλησιολογία, μεθ' ἧς συυφαίνεται καὶ ἡ μαριολογία (σ. 123-72). Ἐν τῳ γ' μέρει, τῷ ἐπιγραφομένῳ «ἡ πίστις τῆς Ἐκκλησίας», γίνεται λόγος περὶ τοῦ δόγματος καθόλου, περὶ τοῦ δογματικοῦ ἔργου τῶν Συνόδων, περὶ ἱερῶν

Κανόνων καὶ περὶ τῆς Βίβλου καὶ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως (σ. 173-200). 'Ἐν τῷ δ' μέρει, τῷ ἐπιγραφομένῳ ἢ προσευχῇ τῆς 'Ἐκκλησίας», ἐξετάζεται διὰ μακρῶν ἢ λατρεία τῆς 'Ορθοδόξου 'Ἐκκλησίας (ἢ κατηγορία τοῦ ἱεροῦ, ὁ ναός, αἱ εἰκόνες, ἡ λειτουργία καὶ τὰ μυστήρια) (σ. 201—302). 'Ἐλος ἐν τῷ ε' μέρει, τῷ ἔσχατολογικῷ, ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς θέσεως τῆς 'Ἐκκλησίας ἐν τῷ κόσμῳ, ἐν σχέσει πρὸς τε τὴν ἱστορίαν καὶ πρὸς τὰ ἔσχατα καὶ εἰδικώτερον περὶ τῶν ἔσχατων (σ. 303-346). 'Ο συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου, διακρινόμενος διὰ τε τὸν θερμὸν τοῦ ζήλου ὑπὲρ τῆς 'Ορθοδοξίας καὶ τὴν εὐρυμάθειαν καὶ δὴ καὶ τὴν ἐμβριθῆ μύησιν εἰς τε τὴν δυτικὴν πνευματικὴν καὶ τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν, διατελεῖ ὑπὸ τὴν ζωηρὰν ἐπίδρασιν τῆς ρωσικῆς χριστιανικῆς καὶ δὴ καὶ τῆς σοφολογικῆς σκέψεως ἀπὸ τοῦ Solovien μέχρι τοῦ Σεργ. Boulgakoff, ὃν θεωρεῖ ὡς «τὸν μέγιστον θεολόγον τῶν χρόνων ἡμῶν» (σ. 36). 'Ομιλῶν δὲ περὶ 'Ορθοδοξίας, κυρίως ἔχει ἐν νῷ τὴν ρωσικὴν 'Ορθοδοξίαν, ὡς βλέπομεν π.χ., πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ ἐν τῷ β' κεφ. τῆς Εἰσαγωγῆς του, τῷ ἐπιγραφομένῳ Byzance après Byzance, ὃν τίτλον δανεῖζεται ἀπὸ τοῦ γνωστοῦ βιβλίου τοῦ καθηγητοῦ κ. Β. Τατάκη Philosophie Byzantine πρὸς δῆλωσιν τῆς 'Ρωσικῆς 'Ορθοδοξίας (πρβλ. καὶ σ. 32-35, La Byzance Slave), καὶ ὡς τεκμηριώμεθα καὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ μετὰ χεῖρας βιβλίου ἀποκλειστικῶς χρησιμοποιουμένων ὑπ' αὐτοῦ ρωσικῶν εἰκόνων πρὸς διασάφησιν τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ καὶ ἐξ ἀναριθμητῶν ἄλλων τεκμηρίων, ἀπαντῶντων ἀνὰ πᾶν βῆμα ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ. Ζωηρὰ ὅμως εἶναι καὶ ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασις καὶ τῶν 'Ἑλλήνων πατέρων καὶ ἰδίᾳ τῶν μυστικῶν καὶ ἀσκητικῶν, χωρὶς νὰ ἀπουσιάσῃ καὶ ποιά τις ὑπαρξιστικὴ ἐπίδρασις (πρὸβλ. μάλιστα σελ. 22-25).

Προσφεστάτα θέτει ὡς βᾶσιν τοῦ θεολογικοῦ τοῦ οἰκοδομήματος τὴν ἀ ν θ ρ ω π ο λ ο γ ί α ν, καὶ δὴ τὴν ἀσκητικὴν, περὶ ἣν διὰ μακρῶν ἀσχολεῖται. Τὴν καρδίαν ὅμως τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικῶς τὸ περὶ λατρείας μέρος αὐτοῦ. Τουναντίον, ἀσθενῶς ἐμφανίζεται τὸ μέρος περὶ τῆς «πίστεως τῆς 'Ἐκκλησίας», εἰς ἣν, γενικῶς ἐξεταζομένην, ἀφιερῶνται μόνον περὶ τὰς 30 σελίδας (173-202), ἀλλὰ δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ πίστις τῆς 'Ἐκκλησίας ἐξετάζεται καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς μέρεσι τοῦ βιβλίου, μάλιστα δὲ ἐν τῷ ἐκκλησιολογικῷ. 'Ἄξιός ὑπογραμμίσεως τυγχάνει ἐν τῷ μέρει τούτῳ ὁ τוניσμός ἀφ' ἐνὸς μὲν τοῦ «συμβολικοῦ» καὶ τοῦ «ἀποφατικοῦ» χαρακτήρος τοῦ δόγματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς «μεγίστης ἐλευθερίας περὶ τὰς θεολογικὰς γνώμας ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς παραδόσεως» (σ. 173 ἐξ.), πρὸς ἃ ἀγριάζονται, ὡς φαίνεται, καὶ ἡ ἀπέχθεια τοῦ σ. πρὸς τὰ συμβολικὰ βιβλία καὶ ἡ ἀπροθυμία του νὰ ἀναγνωρίσῃ δόγματα μὴ καθωρισμένα ὑπὸ οἰκουμενικῶν συνόδων, τοσοῦτο μᾶλλον, καθ' ὅσον ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς ἑορτῆς τῆς 'Ορθοδοξίας ἐπὶ τῷ θριάμβῳ τῶν εἰκόνων (842) βλέπει καὶ τὸν θρίαμβον τῆς 'Ορθοδοξίας, ἐν δὲ τῷ παλαμιτισμῷ τὸ ἐπιστέγασμα αὐτῆς. Σὺν τοῖς ἄλλοις ἐξετάζεται ἐν τῷ μέρει τούτῳ, ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ κανονικὸν δίκαιον», τὸ κύρος τῆς 'Ι. Κανόνων τῆς 'Ορθοδόξου 'Ἐκκλησίας, τοὺς ἄπολους δὲν φαίνεται ὅτι θεωρεῖ ὡς στοιχεῖον τῆς ἐνόητος αὐτῆς, φοβεῖται δὲ μάλιστα τὴν κανονικὴν «μονοτονίαν», ἐνῶ ἐξ ἄλλου θεωρεῖ τοὺς Κανόνας ὡς ἀερμηνεῖαν τῶν δογμάτων καὶ ὡς «ἐνσάρκωσιν τούτων εἰς συγκεκριμένας μορφὰς τῆς ζωῆς» (σ. 186). 'Οπωσδήποτε ἡ ἰσχνότης τοῦ δογματικοῦ μέρους ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἀναπληροῦται διὰ τῆς δαψιλείας τῆς ὕλης τοῦ λατρευτικοῦ μέρους, εἰς ὃ, συμφώνως πρὸς τὴν μυστικίζουσαν ροπὴν τοῦ συγγραφέως, ἀφιερῶνται ὑπὲρ τὰς 100 σελίδας, τὰς καὶ σπουδαιότερας τοῦ ὅλου βιβλίου. 'Ανάλογος δὲ εἶναι καὶ ἡ ἔκτασις, ἡ διδομένη ἐν τῷ ε' μέρει τοῦ βιβλίου εἰς τὴν «ἔσχατολογία», συμφώνως πρὸς τὴν θέσιν ἣν κατέχει αὕτη ἐν τῇ 'Ορθοδόξῃ καὶ πρὸς τὴν δλην τάσιν συγγραφέως καὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ. 'Ἐν τῷ τελευταίῳ κεφαλαίῳ τοῦ μέρους τούτου, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ἢ 'Ορθοδόξια καὶ 'Ἐτεροδόξια» (σ. 2334-46), δρᾶται τὴν ὁ σ. τῆς εὐκαιρίας νὰ θέσῃ ἐπὶ ἀνωρθῶδες ζήτημα τῆς σχέσεως τῆς 'Ορθοδόξου 'Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους 'Ἐκκλησίας καὶ πρὸς τὴν Οἰκουμενικὴν κίνησιν, ἣν, καίπερ ἀναγνωρίζων τὴν ἐξ αὐτῆς ἀφέλειαν, μέμφεται ὡς ἀνυπόμονον, ἄτε ἐπιδιώκουσαν τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἐνωτικοῦ σκο-

ποῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν ᾧ κατ' αὐτὸν «τὸ φῶς ἀνήκει εἰς τὴν μεγάλην ἡμέραν τοῦ Κυρίου». Καὶ τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ μετὰ δυνάμειος λογοτεχνικῆς, οὐχὶ ὅμως μετ' ἴσης σαφηνείας συντεταγμένον ἔργον τοῦτο, κατακλείεται διὰ τῆς συναρπαστικῆς παραγράφου περὶ «ἀγιότητος», τῆς ὁποίας, ὡς καὶ τῆς προσευχῆς, χρῆζει, μᾶλλον ἢ τῆς Θεολογίας ἢ οἰκουμένη κινήσει πρὸς εὐόδωσιν τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, κατὰ τὸν κ. Evdokimov, δεδομένου μάλιστα ὅτι ἡ κίνησις αὕτη πάσχει κατ' αὐτὸν «ἀπὸ περισσεΐαν συλλογιστικῆς Θεολογίας». Αἰσθητῇ ὁμοίως καθίσταται πλέον ἡ ἀπουσία ἐλληνικῆς ἐκθέσεως περὶ Ὁρθοδοξίας.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Kirche im Osten. Studien zur osteuohäischen Kirchengeschichte und Kirchenkunde. Band 3. Evangelisches Verlagswerk Stuttgart. 1960. Σελ. 200.

Εὐγλωττος μαρτυρία περὶ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος ζωηροῦ διαφέροντος μεταξὺ τοῦ συγχρόνου ἡμῶν προτεσταντικοῦ κόσμου περὶ τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας τυγχάνει καὶ τὸ μετὰ χεῖρας τεῦχος τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Rob. Stupperich, διευθυντοῦ τοῦ παρὰ τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Münster in Westf., λειτουργοῦντος ἀπὸ τινος Ἰνστιτούτου διὰ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν» (ἔχι ἀποκλειστικῶς τὴν Ὁρθόδοξον) ἐκδιδομένης σειρᾶς «μελετῶν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ἀνατολικῇ Ἐυρώπῃ Ἐκκλησιῶν». Τὸ τεῦχος τοῦτο περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς: α') Π ρ α γ μ α τ ε ι α ς ἀναφερόμενας εἰς τὴν Ῥωσικὴν κυρίως Ἐκκλησίαν: ἦτις τῶν κ. κ. B. Spuler, «Ἐθνότης καὶ Ἐκκλησία ἐν τῷ ἀνατολικῷ κόσμῳ» (σ. 1-20), Lud. Müller, «Ἡ ἐπίδρασις τοῦ φιλελευθέρου προτεσταντισμοῦ ἐπὶ τὴν Ῥωσικὴν λαϊκὴν Θεολογίαν τοῦ 19 αἰῶνος» (σ. 21-32), P. Hauptmann, «Ὁ Ἰωάννης τῆς Κροστάνδης, ὁ μέγας ποιμὴν τῆς Ῥωσίας» (σ. 33-71), τοῦ R. Stupperich, Zivaja Cerkov. "Ἐν κεφάλαιον τῆς νεωτέρας ἐκκλησι. ἱστορίας (72-103), Ed. Kupsch, Ἡ πολωνικὴ καταγωγὴ τοῦ πολεμικοῦ βιβλίου Speculum aureum (104-115) καὶ τοῦ R. Stupperich, Ὁ Joann Bugenhagen καὶ ἡ τακτοποίησις τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ βορειανατολικῷ γερμανικῷ χώρῳ» (116-129). β') Χ ρ ο ν ι κ ἄ περὶ τῶν κατ' Ἀνατολὰς ἐκκλησιῶν (ἔχι μόνον τῶν Ὁρθόδοξων) κατὰ τὰ ἔτη 1958-9 καὶ δὴ ἐν τῇ Σοβιετικῇ Ῥωσίᾳ, Πολωνίᾳ, Τσεχοσλοβακίᾳ, Οὐγγαρίᾳ, Γιουγκοσλαβίᾳ (σ. 130-181). γ') Β ι β λ ι ο γ ρ α φ ι κ ἄ ε ἰ δ ῆ σ ε ι ς (περὶ τοῦ μεγάλου ἔργου τοῦ καθηγητοῦ Hans—Georg Beck, Kirche und Theolog. Literatur im Byzant. Reich, (1959), καὶ περὶ τῆς ἱστορίας τῆς πρωσσοικῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως).

Π. Ι. Μ.

Jean Daniélou, Sacramentum futuri. Études sur les origines de la typologie biblique. Paris. Beauchesne et ses fils. Σελ. XVI+265.

Τὸ πρὸ ἔνδεκα ἐτῶν δημοσιευθὲν ἐν τῇ συλλογῇ Études de Theologie historique ὑπὸ τοὺς ὡς ἄνω τίτλους περισπούδαστον τοῦτο ἔργον τοῦ ἐπιφανοῦς Γάλλου πατρολόγου, καθηγητοῦ ἐν τῷ Institut Catholique τῶν Παρισίων, γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων συγγενοῦς περιεχομένου ἔργου (Grégoire de Nysse, Moise, Bible et liturgie κ.λ.π.), ὅπερ λυπούμεθα διότι μετὰ τοσαύτης καθυστερήσεως ἐρχόμεθα νῦν νὰ παρουσιάσωμεν ἀπὸ τῶν στηλῶν τούτων, εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τῆς λεγομένης τυπολογικῆς ἐξηγήσεως θεμάτων τινῶν τῆς Ἐξατεύχου ἐν τε τῇ ἐλληνικῇ καὶ τῇ λατινικῇ πατερικῇ γραμματείᾳ ἀπὸ τοῦ β'—τοῦ δ'. αἰῶνος καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ Ψευδοβαρνάβα μέχρι τοῦ Αὐγουστίνου. Καὶ τὰ μὲν θέματα ταῦτα εἶναι α) ὁ Ἀδάμ καὶ ὁ Παράδεισος, β) ὁ Νῶε καὶ ὁ κατακλυσμός, γ) ἡ θυσία τοῦ Ἰσαάκ, δ) ὁ Μωϋσῆς καὶ ἡ ἔξοδος καὶ ε) ὁ κύκλος Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, εἰς ἃ ἀφιερῶνται ἰσάριθμα τμήματα τοῦ ἔργου τούτου, ἐν ᾧ ἀντιβάλλεται ἡ Π. καὶ ἡ Κ. Διαθήκη. Τὰ δὲ τυπολογικῶς περιεχομένου ἔργα, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ ἔρευνα, εἶναι εἴτε ἀντιπαιδαγγοῦ καὶ ἀντιγνωστοῦ εἴτε κατηχητικοῦ εἴτε ὁμιλητικοῦ εἴτε λειτουργικοῦ εἴτε ἐρμηνευτικοῦ

περιεχομένου καὶ δὴ ἔργα ἀντιπροσωπεύοντα τὸ πνεῦμα οὐχὶ σχολῆς τινος ἐξηγητικῆς, ἀλλ' ὅλης τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἐν ἣ ἐπεκράτει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἡ τυπολογικὴ ἐρμηνεία. Ἡ ἐξέτασις τῶν Θεμάτων τούτων, ἥτις εἶναι μᾶλλον παραδειγματικὴ καὶ οὐχὶ ὀλοκληρωτικὴ, διεξάγεται μετὰ τῆς οἰκείας εἰς τὸν συγγραφέα ἐμβριθείας, ἀναζητουμένων ἐκάστοτε τῶν ἐξωτερικῶν (ἐκ τοῦ Φίλωνος καὶ τῆς ραββινικῆς ἐξηγήσεως) ἐπιδράσεων, καὶ μεθοδικότητος καὶ σαφηνείας, οὕτως ὥστε νὰ παρουσιάσῃται τὸ ἔργον τοῦτο ὡς κοινῶς ἀνεγνωρισμένον πολῦτιμον βοήθημα διὰ τὴν μελέτην οὐ μόνον τῆς ἱστορίας τῆς ἐρμηνείας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κατανόησιν τῆς τε Ἀγ. Γραφῆς, ὡς ἐνιαίας θεωρουμένης, καὶ τῶν Πατέρων, καὶ δὴ καὶ τῆς ὁμογραφίας καὶ τῆς λειτουργίας.

Π. Ι. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Βασιλείου Τατάκη Ἡ συμβολὴ τῆς Καππαδοκίας στὴ χριστιανικὴ σκέψι. Ἀθήνα. Ἐκδόσεις τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου 1960. Σελ. 285.

Ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Θεσσαλονίκης κ. Β. Τατάκη, γνωστοῦ καὶ ἐκ τῆς ἐν Παρισίοις γαλλιστὶ δημοσιευθείσης *Philosophie Byzantine* (1949), ὡς καὶ ἐκ τῶν «Θεμάτων Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας» (1952), ἀναπτύσσεται τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον θέμα «τῆς συμβολῆς τῆς Καππαδοκίας εἰς τὴν χριστιανικὴν σκέψιν» ἐν τῷ προσώπῳ τῶν κλεινῶν Καππαδοκῶν πατέρων τοῦ δ' αἰῶνος, ἔν καὶ ἀναγνωρίζεται, ὅτι «τὸ σῶμα τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος ἐδῶ στὴν Ἑλληνικὴ Ἀνατολή, καὶ μάλιστα στοὺς πρώτους αἰῶνας εἶναι ἐνιαῖο καὶ ἀδιάρητο» (σ. 9). Τὸ ἔργον διαιρεῖται εἰς ἕξ κεφάλαια, τῶν ὁποίων τὰ τρία πρώτα (θέματα εἰσαγωγικὰ περὶ τῆς Καππαδοκίας, οἱ τρεῖς πρώτοι αἰῶνες καὶ ὁ δ' αἰῶνας) ἐπέχουσι θέσιν πλαισίου (σελ. 11-64) εἰς τὸ τρίπτυχον κύριον θέμα, ὅπερ φιλοτεχνεῖται ἐν τοῖς ἐπομένοις κεφαλαίοις. Οὕτω τὸ δ' κεφάλαιον ἀφιερῶνται εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ πνευματικοῦ ἔργου τοῦ Μ Βασιλείου (σ. 65-138), τὸ ε' κεφάλαιον εἰς Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν (σ. 139-200) καὶ τὸ ε' εἰς τὸν Γρηγόριον τὸν Νύσσης (σ. 201-270). Τέλος τὸ βραχύτατον ἐπίμετρον (σελ. 271-72) ἀφιερῶνται εἰς τὸν Ἀμφιλόχιον καὶ τὸν Φιλοστόργιον, μεθ' ὃ ἐπακολουθεῖ ἐκλεκτικὴ, ἀλλὰ σαφιλῆς βιβλιογραφία, ἑλληνικὴ καὶ ξένη.

Ὁ θεολόγος ἀναγνώστης τοῦ νέου ἔργου τοῦ κ. Τατάκη, παρ' ὅλην τὴν ποιάν τινα δυσφορίαν, ἣν ἴσως θὰ δοκιμάσῃ διὰ τε τὴν γλῶσσαν βιβλίου, ἀφιερωμένου μάλιστα εἰς τοὺς ἐπιφανεστάτους ἐκπροσώπους τῆς θαυμαστῆς συζυγίας τοῦ ἑλληνικοῦ μετὰ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, δυσφορίαν ἣν θὰ ἐπαυξάνῃ καὶ ἡ ἐφαρμοζομένη εἰς τὰς ἐκδόσεις τοῦ «Κέντρου μικρασιατικῶν σπουδῶν» ἀσυνήθιστος διὰ τὴν μεγίστην πλειονότητα τῶν Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν ὀρθογραφία, παρ' ὅλα ταῦτα, λέγω, ὁ ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου, μάλιστα δὲ οὐ θεολόγος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἐκτιμῆσθαι βαθέως τὴν τε στοργὴν, μεθ' ἧς ἐξετάζει τὸ σπουδαῖον θέμα τοῦ ὁ συγγραφεὺς καὶ τὴν βαθεῖαν αὐτοῦ κατανόησιν, πιστοποιοῦσαν ἡμᾶς ἔτι τὸ ὅτι ὅσον τις περισσότερον ἀγαπᾷ τι τοσοῦτο μᾶλλον καὶ τὸ κατανοεῖ. Χάριτες ὅμως ἀνήκουν καὶ εἰς τὴν ἐκλεκτὴν Ἑλληνίδα, κ. Μέλπω Μερλιέ, εἰς τὴν ἀγάπην τῆς ὁποίας πρὸς τε τὴν Καππαδοκίαν καὶ πρὸς τὸ θέμα τοῦ βιβλίου ὀφείλεται τὸ ὅτι περιελήφθη τοῦτο εἰς τὰς ἐκδόσεις τοῦ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν τῆς «Κέντρου μικρασιατικῶν σπουδῶν» καὶ εὐχόμεθα νὰ συνετέλεσέ πως εἰς τοῦτο καὶ ἡ σχετικὴ ἐνθάρρυνσις τοῦ ὑποφαινομένου ἐπὶ τῇ ἀνακινῶσαι τοῦ σχεδίου αὐτῆς.

Ρωμάνοῦ τοῦ μελωδοῦ. Ὑμνοι. Ἐκδοσις κριτικῆ. Τόμος Δ' μέρος Α'. Ὑμνοι ΔΖ'—Μ'. Μετ' εἰσαγωγῆς σχολίων καὶ μεταφράσεων. Τυπογρ. Μ. Μυρτίδη. Ἀθήναι 1959. Σελ. 183.

Ἐν τῷ μετὰ χεῖρας τεύχει συνεχίζεται ἡ ἀπὸ τοῦ 1952 ἀρξαμένη διὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ν. Τωμαδάκη καὶ ὑπὸ τὴν ἐμπνευσιν καὶ καθοδήγησιν αὐτοῦ, ἐν συνεργασίᾳ μετ' ἀφωσιωμένων μαθητῶν, δημοσίευσίς ὕμνων τοῦ κορυφαίου ὑμνογράφου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ρωμανοῦ τοῦ μελωδοῦ, περὶ ἧς ἐπανειλημμένως ἐποησάμεθα λόγον ἀπὸ τῶν στήλων τῆς «Ἐπετηρίδος τῶν Βυζ. σπουδῶν» καὶ τῆς «Θεολογίας». Ἐν τῷ Δ' τόμῳ, ὅστις ἀφιερῶνται τῷ σ. διδασκάλῳ καὶ τῆς ἐκδόσεως, πρωταγωνιστῇ, Ν. Β. Τωμαδάκῃ, συνεργάζονται οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Βασιλικοπούλου Ἀγνή, Δημήτριάδου Δ., Κοντοσόπουλος Γ. καὶ Μιχαηλίου Ἰνώ, πτυχιούχοι τῆς Φιλολογίας. Περιέχονται δ' ἐν αὐτῷ οἱ ἑξῆς τεσσαρὲς ὕμνοι: α) ὁ λζ' ὕμνος (Κοντάκιον), τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τοὺς Δώδεκα ἀποστόλους («Τοὺς ἀσφαλεῖς καὶ θεοφθόγγους κήρυκας») ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Κοντοσοπούλου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχετικῶς καλυτέρου Πατριακοῦ κώδικος, ὑπ' ἀριθ. 212 (σελ. 1-36), β) ὁ λη' ὕμνος (Κοντάκιον) τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου («Τὴν ὑπὲρ ἡμῶν πληρώσας οἰκονομίαν»), ἐκδιδόμενος ὑπὸ τῆς Ἀγνῆς Βασιλικοπούλου, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχετικῶς καλυτέρου Πατριακοῦ κώδ. Q (Σελ. 37-79), γ) ὁ λθ' ὕμνος (Κοντάκιον) εἰς τὰς Ἀλέκα παρθένους («Λαμπάδα ἄσβεστον τὴν ψυχὴν νυμφίῳ δεξιῶμεν»), ἐκδιδόμενος ὑπὸ τῆς Ἰνοῦς Μιχαηλίδου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μοναχικοῦ φορέως τῆς παραδόσεως τοῦ Πατριακοῦ κώδ. Q (Σελ. 81-102) καὶ δ) ὁ ὕμνος μ' (Κοντάκιον), ἀφιερωμένος «τῇ ἐπαύριον τῶν Φώτων», καὶ ἐκδιδόμενος νῦν τὸ πρῶτον ὁλόκληρος ὑπὸ τοῦ Δ. Δημήτριάδου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σωζομένης χειρογράφου παραδόσεως (σελ. 103-182). Ἡ ἐξέτασις τῶν εἰσαγωγικῶν εἰς ἕκαστον ὕμνον ζητημάτων διεξάγεται μετὰ τῆς προσηκούσης ἐπιμελείας κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Α' τόμου χαραχθεῖσαν τακτικὴν (περὶ ἧς βλ. προγενέστερα βιβλιογραφικὰ ἡμῶν σημειώματα), ποικίλλουσαν ἀναλόγως τῆς συγκροτήσεως ἑκάστου τῶν ἐρμηνευτῶν. Πλουσιώτερα δὲ εἶναι οὐ μόνον ἡ εἰσαγωγή, ἀλλὰ καὶ τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα τοῦ τελευταίου ὕμνου λόγῳ τοῦ πλήθους τῶν ἐν αὐτῷ γεννωμένων προβλημάτων.

Π. Ι. Μ.

Origène, Homélie sur Josué, Texte latin, Introduction, Traduction et notes de Annie Jaubert. Les éditions du Cerf. Paris 1960. Σελ. 518.

Τὸ παρὸν ὑπ' ἀριθ. 71 τεῦχος τῆς λαμπρᾶς γαλλικῆς σειρᾶς Sources Chrétiennes εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὰς «Ὁμιλίας εἰς τὸν Ἰησοῦ Ναυῆ» τοῦ Ὁριγένους, βιβλίον πιθανώτατα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ φοβεροῦ διωγμοῦ τοῦ Δεκίου (249-50) συγγραφέν, σπουδαϊώτατον δὲ διὰ τὴν γνώσιν τοῦ τε χριστιανικοῦ τῆς Παλαιστίνης περιβάλλοντος καὶ τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τοῦ κορυφαίου Ἀλεξανδρινοῦ θεολόγου κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν βιβλίου. Προτάσσεται περισπούδαστος εἰσαγωγή μετὰ δύο παραρτημάτων τῆς Annie Jaubert καὶ ἀκολούθως παρατίθεται τὸ κείμενον τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ Ρουφίνου μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως αὐτοῦ καὶ σχολίων.

Π. Ι. Μ.

Eusèbe de Césarée, Histoire ecclésiastique. Sources Chrétiennes ὑπ' ἀριθ. 73. Paris 1960. Σελ. 329.

Τὸ τεῦχος τοῦτο, ἀποτελοῦν τὸ ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῶν κατὰ τὰ ἔτη 1952, 1955 καὶ 1958, προηγηθέντων καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ Εὐσεβίου περιεχόντων τριῶν τευχῶν περιλαμβάνει ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀξιόλογον εἰσαγωγὴν τοῦ G. Bardy (Σελ. 11-136), ἣν ὁ διαπρεπὴς οὗτος λόγιος εἶχεν ἀποπερατώσει μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου του καὶ προ-

ὠρίζε τὴν δημοσίευσίν τῆς μετὰ τὴν συμπλήρωσιν ὅλου τοῦ ἔργου, ἀφ' ἑτέρου δὲ πίνακας ὀνομάτων, πραγμάτων καὶ διδασκαλιῶν καὶ χωρίων βιβλικῶν καὶ ἐξωβιβλικῶν καὶ ἑλληνικῶν λέξεων, ὡς καὶ ὀνομάτων νεωτέρων συγγραφέων μνημονευμένων ἐν τῇ ἐκδόσει τούτῃ, συνταχθέντας ὑπὸ τοῦ P. Périchon. Ὁ διακεκριμένος διευθυντὴς τῶν Sources Chrétiennes καθηγητὴς κ. Cl. Mondésert ὑπισχνεῖται ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ τεύχους τούτου τὴν προσεχῆ δημοσίευσιν ὑπομνήματος εἰς τὸ κυριώτατον ἱστορικὸν τοῦτο ἔργον τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων.

Π. Ι. Μ.

Saint Anselm. Textes choisis, traduits et présentés per la R. M. Marie— Pascal Dickson. Les éditions du soleil levant. Namur 1961. Σελ. 189.

Τὸ τεῦχος τοῦτο, ἀνήκον εἰς τὴν ἀξιόλογον σειρὰν Les écrits des Saints τοῦ μνημονευθέντος βελγικοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου, εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸν ἐπιφανῆ δυτικὸν θεολόγον ἀρχιεπίσκοπον Καντουαρίας Ἄνσελμον καὶ πριέχει τὸν βίον τοῦ ἀνδρός, σταχυολογούμενον ἐκ τῆς βιογ. αφίας τοῦ Eadmer, εἰσαγωγὴν περὶ τοῦ ἔργου του καὶ βιβλιογραφίαν καὶ ἐκ τῶν ἔργων του τὸ Μονολόγιον, τὸ Προσλόγιον, τὸ «Διὰ τί ὁ Θεὸς ἐγένετο ἄνθρωπος», ἐπίσης δὲ μίαν méditation καὶ ἕνα λόγον περὶ τῆς θείας κοινωνίας ἐν γαλλικῇ μεταφράσει.

Π. Ι. Μ.